

OSMANLILARDA İSTİHBARAT (XIV.-XX. YÜZYILLAR)

Erdal İLTER*

This essay examines the place and the importance of the intelligence in the Ottoman Empire starting from the 16th century and its development until the 20th century. It discusses that the intelligence has always been an important aspect of diplomacy and warfare in the Ottoman state.

1. XIV.-XVI. Yüzyıllar (1301-1599):

a. Osman Gazi ve Orhan Bey, Murad Hüdâvendigâr, II. Murad, Fatih Sultan Mehmed:

I 301'de, Osman Bey'in (?- 1324) liderliğinde Bizans'a karşı kazanılan Koyun-Hisar (Bapheus) Savaşı ile büyük bir zafer kazanan Türkler, Anadolu'nun kuzey batısında kurulmuş olan beyliklerini kısa zamanda genişletip, beylikten devlete geçecekler, Asya, Avrupa ve Afrika'da yeni topraklar fethederek ci-hânşümül Osmanlı İmparatorluğu'nu kuracaklardır. Osmanlılarda istihbarat ve espionaj (ajanlık) faaliyetleri, uç beyliğinin kuruluşu döneminde (1298-1301) başlamıştır. Bu faaliyetlerden, günümüzdeki modern anlamda belirli bir merkezden idare edilen faaliyetler anlaşılmalıdır.

Osmanlı Beyliği'nin kurucusu Osman Gazi, çevresindeki Bizans tefurlarına karşı istihbarat ve espionaj faaliyeti yürütmüştür. Onun, İnegöl tekfuruna karşı giriştiği hareket esnasında ve oğlu Orhan Bey (1324-1362) zamanında Konur kalesinin fethi münasebeti ile Martolos adı verilen ajanların ve habercilerin kullanıldığı bilinmektedir.

Murad Hüdâvendigâr'da (1362-1389), Balkanlardaki fetihleri sırasında, Venedik tüccarları vasıtası ile Avrupa kamuoyunu yoklamak-

Dr., Tarihçi-Yazar.

*Bu makale, kaynaklara dayalı olarak geniş şekilde hazırlanan ve kitap olarak basılacak olan 'Türk İstihbarat Tarihi' adlı çalışmamın belirli bir bölümünün dipnotsuz özetidir (E.İ.).

Avrasya Dosyası, İstihbarat Özel, Yaz 2002, Cilt: 8, Sayı: 2, ss. 233-254.

ta, krallar ve onların siyasetleri ile muhtemel Haçlı tehlikeleri hakkında haberler almaktaydı.

1402'de Yıldırım Bayezid (1389-1402) ile Timur arasında cereyan eden Ankara Savaşı'nda darbe yiyen Osmanlılar kısa zamanda toparlanarak yurt için de ve dışında istihbarat faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Yurt dışı faaliyetler genellikle, başta Bizans olmak üzere Macaristan, Sırp Krallığı ve Venedik Cumhuriyeti ile Papalığa karşı Hıristiyan Martolos ve Voynuk kullanılarak yapılmış, Anadolu birliğini sağlamak için beyliklere, özellikle Karamanoğulları'na karşı dil (esir) alıp, durumu öğrenmek için ajanlar kullanılmıştır.

Türkçe "dil" tabiri, diğer anlamları yanında, düşmandan bilgi almak üzere tutulan esirler hakkında kullanılan bir tabirdir. Osmanlı kaynaklarında geçen "dil almak, dil getirmek" gibi tâbirlerde "dil", "esir" anlamında kullanılmaktadır. Akıncılara da bu "diller" kılavuzluk yaparlardı. "Diller" in bir kısmı Tımarlı Sipahiler tarafından yakalanırdı ve "dil" getirmeyen Sipahinin yükselmesi mümkün değildi.

Böylece, Osmanlılar merkezî sisteme yönelen iç ve dış tehditlerden mümkün olduğu kadar ayrıntılı bir şekilde haberdar olmaya çalışıyorlardı.

II. Kosova Savaşı (1448) arifesinde, Osmanlı Sultanı II. Murad (1421-1444; 1446-1451), Doğan adlı bir Martolostan düşmanın durumu hakkında bilgi edinmesini istemiştir. Fatih Sultan Mehmed'in (1444-1446; 1451-1481), sarayına davet ettiği İtalyan sanatkârlardan da zaman zaman ülkeleri hakkında istihbarat amacıyla yararlandığı bilinmektedir. 1461'de Rimini'den, Mateo di Pasti bir tavsiye mektubu ile "de re Militari" adlı kitabı Fatih'e takdim etmek üzere yola çıkmış, ancak vapuru Girit'te Kandiye'ye geldiğinde yakalanıp casusluk suçu ile hapse atılmıştır. Fatih Mehmed'in İtalya'da sahip olduğu haber alma ağı, çeşitli İtalyan devletlerinin en yüksek çevrelerine kadar nüfuz etmek imkânı bulmuştur. Fatih, İstanbul'a yerleşmiş Türk tüccarlarından da faydalanmakta idi. Başkalarının elde edemeyecekleri haber ve bilgileri toplayacak durumda olan tüccarlar her zaman iyi karşılanan kişiler olmuşlardır.

b. Martolos Teşkilâtı:

Martolos teşkilâtı, XV-XIX. yüzyıllar arasında Balkanlarda faaliyette bulunan, genel olarak gayr-i Müslim topluluklardan meydana gelen bir Osmanlı askeri teşkilâtı idi. Bu teşkilâtın ilk zamanlardaki durumu bilinmemektedir. Martolosların, Osmanlıların kuruluş döneminde ajan ve haberci olarak kullanıldıkları anlaşılmaktadır. Fatih Sultan Mehmed ve

.....
Osmanlılar,
imparatorluğun yükseliş
döneminde, özellikle yurt
dışı istihbarat
faaliyetlerinde sıkıntı
çekmemişlerdir.

Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) dönemlerinde Martolosların önemi çok artmıştır. Bunlar genellikle hudut, kale askeri ve akıncı sayılmaktadırlar. Fatih devrinde Macaristan'a yapılan akınlardan birinde, gerçekte Müslüman, fakat görünüşte Hıristiyan, 40 Martolos haberci olarak kullanılmıştır. Kanuni döneminde Batıya yapılan seferlerde Martoloslardan geniş ölçüde yararlanılmış ve daha çok haber alma işlerinde görevlendirilmişlerdir. Martolosların görevlerinden biri de, Osmanlılar ile savaşmayı göze alan devletin halkı arasına karışarak, onlara Osmanlıların gücünü ve üstünlüğünü anlatarak morallerini bozmak ve genel güvenliği sarsmaktır. Martolos teşkilâtı, bunların çok ileri giden taşkınlıkları sebebiyle III. Ahmed (1703-1730) tarafından lâğvedilmiş, fakat sınırlı bir şekilde de olsa XIX. yüzyıla kadar devam etmiştir.

c. Voynuk Teşkilâtı:

Voynuk teşkilâtı ise, I. Murad Hüdâvendigâr zamanında, Rumeli Beylerbeyi Timurtaş Paşa tarafından kurulmuştur. Voynuklar, Türk fethinden önce Balkanlarda yaşayan toplumların içinde küçük asilzade sınıfını oluşturmaktaydılar.

idiler. 1545 tarihli bir kanunnâmede Voynukların, uç bölgelerine gidip ajanlık yaptıkları ve düşmanın durumu hakkında bilgi topladıkları bildirilmekte ve buna karşılık bütün vergilerden muaf oldukları belirtilmektedir. Voynuklar, tımar tasarrufunda bulunmaları yasak olmakla birlikte, ender de olsa tımar sahibi olmuşlardır. Voynuk teşkilâtı, Sultan II Süleyman'ın (1687-1691) saltanatının sonlarında 1691 yılında ilga olunmuş, fakat 1693 yılında yeniden ihdas edilmiş ve 1878 yılına kadar devam etmiştir. Bazı Voynuklara tımar tevcih edilmiş olması, Osmanlıların istihbarat ve espionaj konuları üzerindeki hassasiyetlerini göstermesi bakımından dikkate şayandır.

ç. II. Bayezid ve Cem Sultan:

Osmanlılar, imparatorluğun yükseliş döneminde, özellikle yurt dışı istihbarat faaliyetlerinde sıkıntı çekmemişlerdir. XVI. yüzyılın ortalarından itibaren, İstanbul'da daimi elçilikler kurarak istihbaratı kurumlaştıran Batılı devletlerde, Osmanlıların daimi elçi bulundurmamış olmaları bir eksiklik olarak gösterilirse de, onlar çok iyi haber

toplayan espionaj elemanları yanında, yabancı elçiler marifeti ile de değerli bilgiler toplamışlardır. Ayrıca, Venedik, Milano, Floransa, Ragusa ve Sırbistan zaman zaman Osmanlılara güvenilir haberler yetiştirmekte yararlı olmuşlardır.

Osmanlıların Anadolu'da ve Avrupa'da güçlenip genişlemeleri, Batıda biri Papalık, diğeri krallıklar tarafından yürütülen iki büyük istihbarat teşkilâtının gelişmesine yol açmıştır. Papa, bir taraftan Avrupa devletlerini Osmanlılara karşı birleşmeye çağırırken, diğeri taraftan ajanlar aracılığı ile bütün kiliseleri ve kralları Türklere karşı kışkırtıyordu. Bu amaçla, İstanbul'da bulunan Ortodoks Kilisesi ile Vatikan arasında gizli haberleşmeler yapıyordu. XV. yüzyılda espionaj faaliyetlerinin en büyüklerinden birine, Fatih Sultan Mehmed'in oğlu Cem Sultan sebep olmuştur. Fatih'in ölümünden (1481) sonra tahta geçme konusunda II. Bayezid (1481-1512) ile Cem arasında geçen taht kavgaları, Cem'in Roma'ya gidişi ve Papanın eline düşmesi, Roma, Venedik ve İstanbul arasında yıllarca süren espionaj (ajanlık) ve çıkar oyunlarına yol açmıştır.

Cem Sultan'ın İstanbul ile ilişkilerinin kesilmediği bilinmektedir. Nitekim, Cem'in kurtarılması için kıyafet değiştirerek İstanbul'a gelen Cem'in nişancısı Sa'di, Roma'ya döneceği sırada öldürülmüştür. Bu arada II. Bayezid de, Avrupa'da olup bitenleri daha yakından öğrenmek için Kapıcıbaşı Mustafa Bey'i Roma'ya göndermişti. Diğeri taraftan, Türklere karşı duyduğu hisler hiç de dostça olmamakla beraber, menfaatına uygun hareket etmeyen Hıristiyan krallarının tutumu karşısında, Papa VIII. Innocent'in yerine geçen Papa VI. Aleksandr, Avrupa'nın Türklere hakkındaki düşüncelerini çeşitli yollarla II. Bayezid'e bildirmeye başlamıştı. Nicolo Simo adlı bir piskopos da, padişaha yazdığı bir mektupta, Hıristiyan krallarının yapmakta oldukları savaş hazırlıkları hakkında değerli bilgiler vermekte ve Fransa Kralının Osmanlı topraklarına saldırmak niyetinde olduğunu belirtmekte idi.

d. Yavuz Sultan Selim ve Pîrî Mehmed Paşa:

Osmanlı devletinde yurt içinde ve dışında istihbarat ve espionaj hizmetlerine en fazla önem veren Padişah Yavuz Sultan Selim (1512-1520) olmuştur. Fevkalâde şartlar içinde tahta çıkan Sultan Selim, imparatorluğu demir bir pençe ile tutmuş bir otokrattı. Bütün gücünü Doğu işleri üzerinde toplamak için Avrupa'daki komşuları ile özellikle Macaristan ile uzayıp giden barış müzakerelerine girişti. Safevî Hükümdarı Şah İsmail'e karşı sefere çıkmadan önce, onun Osmanlı devletini yıkmak için Anadolu'da faaliyet yürüten ajanlarını ve propa-

gandistlerini bertaraf ettirdi. Yavuz Selim döneminde kuvvetli bir istihbarat teşkilâtı kurulması fikri, Sadrazam Piri Mehmed Paşa (?-1532) tarafından ortaya atılmıştır. O, istihbaratın bir devlet için son derece önemli olduğunu bilen bir devlet adamıydı.

Yavuz Sultan Selim, Şah İsmail ile mutlak surette hesaplaşmak azminde idi. Piri Mehmed Paşa'nın Yavuz Selim'e tavsiyesi, düşman hakkında haber toplayıp, alınan bilgiler doğrultusunda strateji belirlenmesi olmuştur. Böylece, düşmanın nerede gizlendiği ve ne yapmak niyetinde olduğu ajanlar vasıtasıyla öğrenilmiştir. Piri Mehmed Paşa'nın, Yavuz Selim'e verdiği fikirler doğrultusunda istihbarat teşkilâtı kurulmuş, düşmanın ordusu hakkında en ince ayrıntısına kadar bilgi toplanmıştır. Yavuz Selim'in ajanı Şeyim Ahmed'in, Şahın huzuruna çıkarak ona Yavuz'un kuvvetleri hakkında yanıltıcı bilgiler vermesi dikkate şayandır. Burada, Yavuz Selim'in düşmana karşı "Yanıltma Operasyonu" tatbik ettiğine şahit olunmaktadır.

Yurt dışında, bir yerin alınmasından önce, o topraklar hakkında istihbarat faaliyetinde bulunmak ve savaş sırasında düşmanın genel durumu hakkında haber almak için elemanların düşman tarafına gönderilmesine, Yavuz Selim zamanında, Piri Mehmed Paşa'nın sadrazamlığı sırasında başlanmıştır. Mesela, Saint-Jean şövalyelerinin idaresinde bulunan Rodos adasında bir Türk haber alma ağı (ajan şebekesi) kurulmuş, şövalyelerin itimadını kazanmak için din değiştirerek Hıristiyan olan bir Yahudi hekim bu örgütün başına getirilmiştir.

e. Kanuni Sultan Süleyman ve Sonrası:

Kanuni Sultan Süleyman'ın (1520-1566) da Rodos şövalyeleri arasında ajanlarının bulunduğu bilinmektedir. Bunların en ünlüsü, Saint-Jean Teşkilâtı'nın en büyük reislerinden "Grand-Croix" pâyesini haiz Don Andrea d'Amaral adındaki şövalyedir. İşte, 1522 yılında Rodos adasının Osmanlılar tarafından kuşatılması günlerinde, Yahudi hekim ile Don Andrea d'Amaral, Türkler ile haberleşmeyi sürdürmüşler, adada olup bitenleri günü gününe rapor etmişlerdir. Yahudi hekim, bir taraftan diğer ajanlar ile teması temin ediyor, diğer taraftan da adanın müdafaa vaziyeti hakkındaki raporlarını oklara bağlayarak Türk ordusuna atıyordu; ancak 14 Eylül 1522 Pazar günü yine raporunu ok ile atarken yakalanarak öldürülmüştür. Don Andrea d'Amaral da, aynı akıbete uğramıştır. Türkler kalenin müdafaa plânlarını vermekle suçlanan Amaral, önce şövalyelikten atılmış, sonra da idam edilmiştir. Rodos adasında kurulan Osmanlı haber alma ağında esir Türk kadınlarının da görev yaptıkları görülmektedir. Bunlar da kuşatma sırasında, şehrin muhtelif yerlerinde yangınlar çıkarmışlardır.

Osmanlılar, Mukaddes Roma-Germen İmparatorluğu'na karşı Macaristan'a yaptıkları seferlerde düşman hakkında istihbarat yapmak için "kılavuz" da kullanıyorlardı; çünkü bunlar, geçitleri ve bataklıkların geçilecek yerlerini biliyorlardı. Bir Macar kaynağında, Türklerin ve Macarların kullandıkları kılavuzların dönme olduğundan bahsedilmektedir. O devrin ünlü kılavuzları arasında Palajtay Lörincz, Kürtössy Gergely ve Simon Peter'in adları sayılmaktadır. Kanuni Sultan Süleyman'ın 1566'da Zigetvar Seferi'ndeki kılavuzu, Macar uçlarında uzun zaman hizmet görmüş olan Balazshazy Marton adlı bir Sırp'tı. 1561'de uç bölgesinde bulunan Macar Komutan Ormanyi Jozsa, sarayına yazdığı bir mektupta, Hıristiyan köylülerin Osmanlılara yakınlık gösterdiklerini ve onlara ajanlık yaptıklarını bildirmektedir. Bu sebeple, Macaristan Kralı Ferdinand (1527-1564)'ın yeter sayıda ajanı olmadığı için Macar müşavirler krala durmadan, Türkler gibi fazla sayıda ajan bulundurmasını tavsiye ediyorlardı. Bu cümleden olarak, 1550 yılları başından itibaren Almanlar, Budin Beylerbeyleri'nin Alman İmparatoru ile Macarca mektuplaşmaları sağlayan Macar kâtiplerinden faydalanma yolunu seçmişlerdi. Budin Paşaları, bu kâtiplerin, duydukları haberleri gizlice Macarlara bildirdiklerinden habersizdiler. Macarlar bu kâtipleri hediyelere boğarlardı. Mesela, Eğri kalesinin piskoposu Verançıç, Rüstem Paşanın kâtibinin bir çalar cep saati hayal ettiğini duyduğu zaman, kendi saatini hediye olarak göndermişti. Bu kâtibin asıl adı Scherer Mark'tı, fakat Müslümanlığı kabul ederek, Hidayet adını almış, Rüstem Paşa'nın kızıyla evlenmiş ve sonraları Ağa rütbesini almıştı. Hidayet'in gizlice verdiği haberler, özellikle 1560 yılının kışında, Rüstem Paşa, Yeniçeri birliklerinin süratle ve dinlenmiş olarak hücum mahalline nakledilebilmeleri için, 90 araba yaptırdığı zaman değer kazandı. Hidayet Ağa, 1562'de bir çatışma sırasında esir düşüp serbest bırakılınca, Macarlara daha da minnettar kalmıştı.

Daha sonraları XVI. yüzyılın ikinci çeyreğinde, Almanlar her yıl İstanbul'daki büyükelçiliklerine birkaç Avusturyalı ve İtalyan genç göndererek, onların Türkçeyi ve Türkçe okuyup yazmayı öğrenmelerini sağlamışlar ve bunların bir kısmını istihbarat faaliyetlerinde kullanmışlardır. 1591 yılında, Alman-Avusturya İmparatoru II. Rudolf'un (1576-1612), Osmanlılar ile barışı 8 yıl daha uzatmak ve yükümlü olduğu yıllık vergiyi ödemek üzere Viyana'dan İstanbul'a gönderdiği fevkalâde elçilik heyetinde bulunan Baron Wenceslaw Wratistlaw, 1597 yılında Linz'de Latince olarak yayınlanan anılarında, İstanbul'daki Alman elçisinin gizli istihbarat çalışmalarında bulunduğunu belirterek, Elçi Von Kregwitz'in rüşvet karşılığında saraydan, yüksek rütbeli devlet memurlarından bilgiler sızdığını ve bunları kendi imparatoruna

ulaştırmaya çalıştığını, ordunun gücü, savaş plânları, ilk hedefler gibi devlet sırlarını elçiye ulaştıranların arasında Sultan III. Mehmed'in (1595-1603) annesi Safiye Sultanın da bulunduğunu, Sadrazam Sinan Paşanın ise kendisini sadaret makamına getiren Safiye Sultandan ve sarayı karşısına almaktan çekindiği için, ortaya çıkardığı Alman elçisinin gizli haber alma çalışmalarını örtbas ettiğini anlatmaktadır. 1626'dan sonra Almanlar, Budin, Belgrad, Sofya ve İstanbul'da birer diplomat istihbaratçı bulundurmaya başlamışlardır. Osmanlıların Tata kalesinin zaptında ajanlardan faydalandığı bilinmektedir.

Diğer devletlerde olduğu gibi, Osmanlıların da hull operasyonları çerçevesinde, imparatorlukların toplantılarındaki müzakerelerden haber almak için oldukça yüksek seviyedeki kimseleri de istihbarat hizmetinde istihdam ettikleri görülmektedir.

Osmanlılarda istihbarat elemanlarının uzun bin süre yurt dışındaki ülkelere gönderilmesine Yavuz Sultan Selim devrinde başlandığına yukarıda temas edilmişti. Buna dair bir örnek de, Sicilyalı Mehmed Ağa'nın faaliyetleri gösterilebilir. Kaptan-ı Derya Küçük Ali Paşanın adamlarından Sicilyalı Mehmed Ağa, Titus Moldariensis Clericus adı ile 40 yıla yakın Fransa kralının sarayında Osmanlı ajanı olarak görev yapmış, Avrupa devletleri ve özellikle o devrin en büyük rakip devleti Avusturya hakkında İstanbul'a muntazam bilgi göndermiştir.

Kanunî ve oğlu II. Selim (1566-1574) devirlerinde, devlete istihbarat hizmetinde bulunan bir kişi de Yasef Nasi idi. Portekiz doğumlu olan ve ailesi engizisyonun baskısı sonucunda dininden dönerek Hıristiyanlığı kabul etmek zorunda bırakılmış olan Yasef Nasi, Osmanlı devleti hizmetine girmeden önce, para-banka işlemleri ve deniz ticaret şirketleri sayesinde büyük servet sahibi olmuştu. Avrupa'nın siyasi çevrelerinde sözü geçen bir kişiydi. 1554 yılında İstanbul'a yerleşen Yasef Nasi, tekrardan dinine dönerek Osmanlı devletinin hizmetine girdi. o, şirketleri ve Avrupa'da iken kurmuş olduğu ilişkiler sayesinde devlete, Avrupa lkelerinin mal ve ekonomik durumları, yöneticilerinin zayıf ve güçlü tarafları, askeri örgütler ve savaş yöntemlerine ait bilgileri temin etmekte idi. Avrupa'nın hemen hemen her sarayında olup bitenleri kendisine rapor eden adamları vardı. Yasef Nasi'nin bu çalışmaları nedeniyle, Venedik elçisi onun yalnız Venedik için değil, bütün Hıristiyan dünyası için tehlikeli ve zararlı olduğunu rapor etmişti. Kıbrıs Seferi'nden hemen önce Venedik tersanesinin barut deposunun 13 Eylül 1570 tarihinde havaya uurulmasını Osmanlı İstihbarat Teşkilatı'nın gerçekleştirdiği belirtilmektedir ki, bazı kaynaklar bunu Yasef Nasi'nin yaptırđını ne sürmektedirler.

XVI. yüzyıl ikinci yarısının ünlü tarihçisi Gelibolulu Mustafa Âli de (1541-1600) 1587 yılında yazdığı ve Osmanlı Padişahı III. Murad'a (1574-1595) sunduğu siyasetnâme niteliği taşıyan "Mevâ'idü'n-Nefâis fi Kavâ'idü'l-Mecâlis" adlı eserinde, padişahların ülkenin ve halkın durumunu yakinen takip edebilmeleri ve halkın huzurunu sağlayabilmeleri için ajan kullanmaları gerektiğine işaret etmekte ve ajanların ise gizlice kontrol altında tutulmalarını tavsiye etmektedir.

f. Ulak Teşkilâtı ve Menzilhâneler:

Osmanlılar da, haberleşme ve posta hizmetlerine eskiden beri önem vermişlerdir. Tarihin her döneminde, ekonomik, sosyal ve askerî bakımlardan yollar hep birinci derecede önemi haiz olmuştur. Zira orduların bir yerden bir yere sevki ve merkez ile diğer idarî birimler arasında haberleşmenin temini devletler için önem taşımıştır. Özellikle haberleşmede, haberin çabuk ve seri şekilde yerine ulaştırılması düşüncesi, insanları yeni muhabere usulleri geliştirmeye itmiştir. Nitekim başlangıçtan beri bu yolda ateş kuleleri, koşucular, güvercinler ve haberci atlılar kullanılmıştır. Emevi, Abbasi, Selçuklu ve Mısır Memlûk devletlerinde "Berid", Moğollar ve İlhanlılarda "Yam", Safeviler'de "Çaparhâne" gibi adlar altında zikredilen haberleşmeyi (istihbarat) sağlayabilmek amacıyla kurulan teşkilâta, Osmanlılarda "Menzil" adı verilmektedir. İşte, haberleşme bu teşkilâtın bünyesinde bulunan ve "Ulak" adı verilen kişiler tarafından yürütülmekte idi. Başka bir ifadeyle, haberleşme teşkilâtı Ulak-Menzilhâne ikilisinden oluşuyordu. Haber ve emirlerin götürülüp getirilmesinde kullanılan Ulaklar, namuslu kişiler arasından seçilirdi. Ulak tâbiri, Osmanlılarda sonraları "Tatar" şeklinde kullanılmıştır. Bu Osmanlı haberleşme teşkilâtında, Kanunî devrinde Sadrazam Lütfi Paşa (1539-1541) tarafından esaslı bir şekilde islahat yapılmış ve ülke çapında Menziller kurulmuştur. Lütfi Paşa, Âsafnâme'sinin "Savaş Tedbirlerini Açıklar" başlıklı bölümünde de, ajanlara dikkat çekmekte, Yavuz Sultan Selim'in Diyarbakır'ın fethine giderken, Şah İsmail tarafından otağ önüne gönderilmiş birkaç ajanın, padişahın çadırını geceleyin ateşe vermek ve padişah dışarı çıkarsa, hançer ile vurmaya niyetiyle geldiklerini, ancak yakalandıklarını belirtmekte ve bu sebeple sefer sırasında padişahın otağı önünde bir bölük ağasının beklemesini tavsiye etmektedir. Ulak Teşkilatı'nda daha çok Kırım Tatarları kullanılmıştır. Ulakların Çoğu Osmanlı devleti yararına çalışan özel görevli ajanlardır.

1649 tarihine kadar, Divân-ı Hümayun'da hazırlanan ve çıkan padişah hükümlerinin tarih sırası ile yer aldığı Mühimme Defterleri'nde, padişahların Anadolu ve Rumeli beylerbeyinden sınır ülkeleri hakkında

istihbarat ve espionaj faaliyetlerine ağırlık vermeleri konusunda hükümler bulunmaktadır. Bu hükümlerde, ajanlar vasıtası ile sınır ülkeleri ve orduları ile hareket tarzları hakkında bilgi toplanması ve saraya bildirilmesi emredilmektedir.

2. XVII. Yüzyıl (1601-1699)

a. Duraklama, "Kitâb-i Müstetâb" ve "Telhisü'l-Beyân fi Kavânin-i Âl-i Osman":

Osmanlı İmparatorluğu, kendine özgü bir devlet düzeni sayesinde, XVI. yüzyılda Yakın Doğu ve Balkanların sahibi durumuna gelmişti; ancak XVII. yüzyılın başlarından itibaren imparatorluk bunalımlı bir döneme girmiş, devletin zaafını, hükümdar ve yönetici kadronun yetersizliğini, kanun düzeninin işlemez durumunu yakından görenlerin sayıları daha da artmıştır. Böylece, XVII. yüzyılda ıslahat ihtiyaç ve eğilimleri belirmiş, dönemin düşünürleri ve devlet yönetiminde deneyimli olanlar çareler aramaya başlamışlardır. Eskiden beri bilinen, Orta Doğu ve İslâm dünyasında çokça başvurulan bir usûl kullanılarak, bazı devlet adamları, padişahlara ve sorumluluk taşıyan görevlilere, karşılaşılan problemlerin çözümünü gösteren risâleler, lâyhalar sunmaya başlamışlardır. Siyasetnâme, nasihatnâme ve kanûnnâme türüne sokulan bu raporlar, ortaya çıkan bozuklukların nedenlerini göstererek, genellikle Kanunî dönemi şartlarına dönülmesini tavsiye etmektedirler.

Bu nasihatnâmelerde padişahların istihbarata da önem vermeleri tavsiye edilmekte, düşmandan haber almanın önemi üzerinde durulmakta ve örnekler verilmektedir. Yazarı bilinmeyen (anonim), ancak Padişah II. Osman'a (1618-1622) sunulduğu belirtilen "Kitâb-i Müstetâb"ta (Güzel-Hoş Kitap), özellikle idareci tabakanın, kul ve tımar sistemlerinin ve Osmanlı toplum düzeninin esasını teşkil eden ilkelerin nasıl çözülmeye uğradığı açık ve müşahhas bir ifade ile ortaya konulmakta, mevcut bozuklukların nasıl düzeltilebileceği gösterilmektedir. Müellif, nasihatnâmesinin 23. bâbında, durumu hikâye etmekte, ihtiyar ve güngörmüşlere önem verilmesi gerektiğini bildirerek, haber almaya değinmekte ve deneyimli olanların sözlerinin dinlenmesini istemektedir. Başka bir ifadeyle, istihbarat faaliyetlerinin usta-çırak ilişkisi ile orantılı olarak, başarılı olacağına dikkat çekildiği görülmektedir.

"...bir zamanda iki padişah biri birine mukabil olmuşlar, bir pâdişâh âkil imiş, bir câsûs göndermiş ki yâr ol leşkери gör, hep taze yigitler midir, yohsa içlerinde ihtiyar kişiler dahi var mıdır deyü. Ol câsûs varub gelmiş pâdişâha. Cevâb virmiş ki taze yigitleri dahi çok, eski ihtiyarları

dahi çok demiş. Hemân ki pâdişâh bu sözü işitdikte leşkerine cevâb virmiş ki siz onlarla mukabil olımsız, zira hep tâze yiğitlersiz, ahvâle muttali değülsüz, delükanlularsız, anlar bize gâlübdür deyü mukabil olmamışlar.”

Hezarfen Hüseyin Efendi (1600-1676) de, 1675 yılına doğru meydana getirmiş olduğu “Telhisü’l-Beyân fî Kavânin-i Al-i Osman” (Osmanlı Kanunlarının Özet Açıklamaları) adlı kanunnâmesinin IX. Bâb’ında yer alan “Ahvâl-i Tecessüs ve Cäsüsân” (Tedkik-Tahkik Durumları ve Casuslar) başlıklı bölümünde, Fatih Sultan Mehmed ve Sadrazam Mahmud Paşanın ajanlarının memleketi dolaşıp köşe bucakta gizlenmiş olan akıllı kişileri araştırmaya dikkat ettiklerini belirtip eski dönemlere atıfta bulunarak, Padişahların gizli ve özel ajanlar kullanmalarını gerektiğini böylece vezinler, ulemâ ve ümerâ hakkında, ayrıca başkent ile ülkenin diğer şehirlerindeki halkın durumundan bilgi sahibi olabileceklerini tavsiye etmektedir. Hezarfen Hüseyin Efendi, serhad boylarının korunması konusunda da önemli tavsiyelerde bulunmaktadır. Ona göre, düşmanın ne düşündüğü hakkında bilgi sahibi olmak ve serhad boylarında çıkabilecek bir ayaklanmayı önlemek için, serhad bölgeleri, ajanlar kullanılmak suretiyle devamlı kontrol altında tutulmalıdır.

XVII. yüzyılda Osmanlı devletine tercüman, hekim, elçi olarak gelen, saraya giren ve padişahlarla yakın ilişki kuran Ermeni, Yahudi ve Rum gibi gayr-i Müslimlerin yanı sıra, Arap, Gürcü, Tatar, Arnavut ve Boşnak gibi Müslüman olan ya da devşirme olarak yetişen kimselerin de zaman zaman ajanlık yaptıkları, bir takım cinayetlere yol açtıkları, hatta II. Viyana Kuşatması’nda (1683) devlete karşı yıkıcı faaliyetlerde buldukları bilinmektedir. Bunların en önemlisi, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ile Tatarlar arasında cereyan eden olaydır. Kırım Tatarları arasına karışan düşman ajanları, Mustafa Paşanın zaferden sonra yağmaya izin vermeyeceği şâyiasını yayarak, onların savaşma şevklerini kırmışlar ve Osmanlı ordusunun mağlûbiyetine sebep olmuşlardır. Bu hadisede, düşman ajanlarının yıkıcı psikolojik harekâtına şahit olunmaktadır.

b. Osmanlı-Fransız İş Birliği ve Venedik’e Karşı İstihbarat:

XVII. yüzyılda istihbarat faaliyetleri, bir taraftan da, Osmanlı devletine dost devletler ve bazı kişisel çıkarları karşılığı tutulan ajanlar tarafından yapılıyordu. 1677 yılında İstanbul’a gelen Fransız Elçisi Nuvantel, kendi devleti ile savaş halinde bulunan Avusturya’ya karşı Osmanlıların da savaşa girmesi için çalışmış ve Venedikli mühendis Borozzi’nin kendisine verdiği Raab ve Komoron kalesinin planlarını Sadrazam Kara Mustafa Paşaya teslim etmişti. 1688 Haziranında

Venediklilerin Eğriboz adasını almak için yaptıkları saldırıda, ada muhafızı Çelebi İbrahim Paşa, ada hakkında bilgi toplamak için Venedik Amiralî Morozini tarafından adaya gönderilen Atinalı papazı teşkilâtıyla birlikte yakalatmış ve kendisinden Venedik kuvvetleri hakkında bilgi almıştı. Yine bu savaş sırasında, Çelebi İbrahim Paşa, Morozini'nin yanında kâtiplik yapan bir Rum çocuğunun babası vasıtasıyla, Venedik ordusu ve harekât plânları hakkında bilgi almış ve ona bol para vermişti. Ayrıca, Venedikliler arasına ajan göndermek ve dil (esir) yakalamak suretiyle düşmana ait bilgi ediniliyordu. Böylece, Venediklilerin yapacağı taarruz ve kuvvetlerinin miktarı öğrenilmiş, düşman yenilgiye uğratılmıştı.

3. XVIII. Yüzyıl (1701-1799)

a. Gerileme ve "Nesâyhü'l-Vüzerâ ve'l Ümerâ":

XVIII. yüzyıl, imparatorluğun çeşitli biçimlerde tehdide uğradığı yüzyıldır. Bu yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihinde, teknik ve kültürel alanda kendini göstermeye başlayan etkinin yanı sıra, askerî ve diplomatik alanda olduğu kadar iktisadî alanda da, büyük Avrupa devletlerinin saldırısının gerçekten başladığı bir yüzyıl olmuştur. Askerî alanda, Ruslar ve Avusturyalılar, imparatorluğun sınırlarında bir geriye çekilişe yol açan kesin zaferler kazanırlarken, Fransızlar, İngilizler ile Hollandalılar da, Venediklilerin artık sınırlı bir rol oynadıkları iktisadî alanda nüfuzlarını artırmışlardır. Ayrıca bu devletler, imparatorlukta bazı azınlıkları destekleyen, daha sonraları siyasi desteğe dönüşecek olan sosyal nitelikte baskıda bulunmaya başlamışlardır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemesinde istihbarata artık gereken önemin verilmeyişinin de büyük rolünün olduğu bilinmektedir. XVIII. yüzyılda da, dönemin siyaset bilimcileri bu hususa dikkat çekmişlerdir. Nitekim, Defterdar Sarı Mehmed Paşa, 1714-1717 yılları arasında kaleme aldığı "Nesâyhü'l-Vüze râ ve'l Ümerâ" (Vezirlere ve Emirlere Nasihatler) adlı eserinin 6. bölümünde: "Düşmanın hallerini bilmek de çok önemlidir. Düşman halleri bilinmemekle ve inceden inceye araştırma ve bilgi alınmamakla nice devlet berbat olmuştur. Her bir sınırdan düşman içine gizli ajanlar gönderilip yavaş yavaş din düşmanlarının niteliklerinden haberdar olmaya çalışılmalıdır. Hangi tarafa sefer yapılacaksa gidilecek yere yakın olan düzeni düzgün sınırda bulunan iş görmüş yaşlı başlı ve o bölgenin durumunu bilen kimseleri araştırıp buldurarak her biriyle danışıp görüşmek ve düşman durumundan nasıl haber alınır ve ne yolda hareket gerekir ve bunun yolları nelerdir, bunları birçok kereler danıştıktan sonra sefer işlerinin gereğine uygun olduğu görülüp gururdan ve kendini beğenmişlikten son derece çekin-

.....
XVIII. yüzyılda
Osmanlılar deniz
istihbaratına daha da
önem vermeye
başlamışlardır.

melidir. Ajan hususunda son derece ileri görüş ve ihtiyat lâzımdır. İki ajanı, birbirleriyle buluşturup birbirinin haberini öğrenmemeleri gerektir. Ajan haberini başkalarına söylemeyip bizzat kendilerinden almak gerektir. Başka kimseyi aracı yapmayalar.

lar. Sevindirici haberle gelen ajan ile üzücü haberle gelen ajana aynı bağış yapıp, korku veren haber yüzünden incitilmemesi lâzımdır ki ajanlar haberin doğrusunu ve gerçeğini söylemeden korkmayalar.” tavsiyesinde bulunmaktadır.

b. Denizde ve Lehistan’da İstihbarat, Çeşme Faciası:

XVIII. yüzyılda Osmanlılar deniz istihbaratına daha da önem vermeye başlamışlardır. Çeşitli limanlardan yola çıkacak gemilere nelerin yüklendiği ve nerelere gidecekleri gemi reislerinden öğreniliyordu. Daha önceleri, daha çok devşirme ve dönme olan Osmanlı ajanları, bu yüzyılda Türkler arasından da yetişmeye başladı. XVIII. yüzyılın ortalarında, Osmanlıların Lehistan (Polonya)’da geniş bir haber alma ağı (ajan şebekesi) bulunuyordu. Osmanlılar bu faaliyetlerde, Buğdan Voyvodası’nın ajanlarından yararlanıyorlardı; ancak bu ajanlardan bir kısmı ikili ajandı. Mesela, Osmanlı gizli haber servisinde çalışan ve bir yandan da Fransa hesabına ajanlık yapan Konstantin Stamati adındaki Yunanlı böyle birisiydi. Konstantin Stamati, Fransa Dışişleri Bakanlığı’na gönderdiği bir raporunda, Buğdan Voyvodası’nın Yaş ve Bükreş’teki kañçelaryalarının önemini belirtiyor, padişahın bütün siyasî haberleri bu kañçelaryalar yolu ile aldığını belirterek, Fransa’nın Buğdan ve Eflâk’da konsolosluklar kurma zorunluluğunu tavsiye ediyordu.

1737 Temmuzunda Bosna Valisi Hekimoğlu Ali Paşa, Bosna üzerine yürüyen Avusturya ordusunun durumunu, taarruz hazırlığını ve plânlarını ajanlar vasıtasıyla öğrenmiş, aldığı tedbirler ile düşman ordusunu büyük bir mağlûbiyete uğratmıştı. 1770 yılında da iki Rus filosunun Baltık denizinden hareket ederek Cebelitarık Boğazı’ndan Osmanlı sularına gelmekte olduğu Fransa hükümeti tarafından Osmanlı hükümetine bildirilmiş ise de, Osmanlı devlet adamları, Rusların Akdeniz’de bin istinat noktası olmadığını söyleyerek, verilen haberin doğruluğuna inanmamışlar, hatta haberi verenleri safsatıcı ve muğalâtacı olarak suçlamışlardı. Bu sebeple, Rus donanmasına karşı tedbir almamışlar; neticede 8 Ekim 1770 tarihinde Çeşme’de Osmanlı donanmasının yok edilmesine neden olmuşlardır.

c. İkâmet Elçilikleri:

XVIII. yüzyıl sonlarında, Osmanlı devletinde ayrı bir haber kaynağının daha ortaya çıktığı görülmektedir: İkâmet Elçilikleri.

Osmanlı Devleti, kuruluşundan III. Selim (1789-1807) devrine gelinceye kadar İslâm ve Hıristiyan devletler nezdine zaman zaman "Fevkalâde Elçiler" göndermiştir. Genel olanak, cülûs tebriki, ihtilâflı bir meselenin çözümü, savaş ilanı, barış yapılması ve dostluk teklifi gibi hususlarda gönderilen bu elçiler, gittikleri yerlerde pek az kalırlar ve görevleri sona erince hemen geri dönerlerdi. Bunların çoğu, gittikleri ülkelerde dikkatlerini çeken olayları ve edindikleri intibaları sefaretnâmeler hâlinde kaleme almışlardır; ancak bu elçiler, siyasi faaliyetlerini devlet sırrı saydıkları için sefaretnâmelerinde bu hususlardan hiç bahsetmemişler, daha çok teşrifat meselelerine önem vermişlerdir.

Bu yüzyılın sonlarına kadar, Doğu'da sınır eyaletleri valileri, Kuzeyde Kırım Hanları, Batı'da özellikle Eflâk ve Buğdan Voyvodaları, Osmanlı hâkimiyetini tanıyan Dubrovnik Cumhuriyeti ile Endel Krallığı da istihbarat temini ile görevlendirilmişlerdi. Ayrıca Osmanlı devleti, Avrupa devletlerinin siyasi durumlarını, Divân-ı Hümâyun tercümanı yolu ile öğrenirdi. Fenerli Hıristiyan Rum beylerinden olan tercümanlar, İstanbul'daki yabancı devletler elçilerinin tercümanları ile devamlı temasta bulunurlar ve bu tercümanlar, bazen para ve hediye karşılığında, bildikleri haberleri onlara nakledeverirdi. 21 Ocak 1772 tarihinde Reis-ül-Küttâb olan Abdürrezzak Bahir Efendi bir raporunda, yabancı elçilik tercümanları ve devlet sırları hakkında şunları yazmaktadır:

"Yabancı devlet elçilerinin hizmetlerinde bulunan tercümanların çoğu reaya çocukları olup, bunlar genellikle ileri gelen büyük devlet memurlarıyla dostluklar kurmaktan, dolayısıyla hekimlik bahanesi ve başka sebeplerle onların konaklarına girip çıkmadan geri kalmazlar. Özellikle, yabancı asıllı pek çok hekim İstanbul'da büyük devlet adamlarına sırtlarını dayayıp geçinirler ve konuklarına girerek onların bütün sırlarını öğrenip bildirirler. Yabancı elçilerden birisi devletimize olmayacak bir teklifte bulursa, bu teklif kabul edilmese ve terslense, elçi hemen tercümanlarına ve kendi milletinden olan hekimlere, aslı faslı yok bir alay uydurma şeyler öğretir, onlar da gittikleri konaklarda bu sözleri dallandırıp budaklandırarak dürüst hareket ediyorlarmış gibi kulakları tırmalayarak sözleri çevrelerine yayarlar, işittirirler. Bizimkiler ise, bu yabancı devletin durumunu bilmediklerinden şöyle olacakmış, bir mesele çıkacakmış diye, bu uydurmaları söz konusu edip yavaş yavaş padişahın kulağını doldururlar ve onlar bunu, istediklerinin gerçekleşmesinde bir yol olarak tuttuklarından başka, aynı kanallarla Allah bilir ya, devletin sırlarından çoğunu da elde ederler."

Osmanlı devletindeki Divân-ı Hümâyün tercümanlarının bazıları devlet sırlarına vakıf olarak, yabancı devletlere ajanlık ediyorlardı. Bunlardan tespit edilenler ölümlerine cezalandırılır ise de birçoğu bilinmezdi. Osmanlı devletinde, devlet aleyhine çalışmanın cezası çok ağır olmuştur. Meselâ, Rum tercümanların içinde İstanbul'un fethinden beri tercümanlık yapmış olan İskerletzâde ailesinden Aleksandr 15 yıldan fazla divanda bulunup, kendisine itimat gösterilmesine rağmen, 18 Eylül 1740 tarihinde Avusturya ve Rusya ile Belgrad'da imzalanan barış antlaşması esnasında devlet sırlarını karşı tarafa söyleyerek ajanlık yaptığı gibi, Avusturya ve Rusya murahhasları tarafından söylenen hususları gizlemek, Avusturya ile Belgrad'da imzalanan barış antlaşmasının bazı yerlerini ve sözlerini değiştirmesinin, sınırların tespiti esnasında anlaşılması üzerine idam edilmiştir. Yine, 20 yıla yakın tersane tercümanlığı yapan Konstantin de yabancı devletlere ajanlık yapmıştır.

XVIII. yüzyılın sonlarında, özellikle Fransız İhtilâli ile ortaya çıkan düşünce akımları, Avrupa güçler dengesini bozmuştur. Osmanlı devleti, artık tek başına düşmanları ile başa çıkamaz duruma gelmişti. Bu durum, III. Selim'i bir denge politikası takip etmeye zorlamıştı. Bu sebeple, Avrupa'da olup bitenleri takip etmek üzere 1792 yılında dost devletler nezdine birer "İkamet Elçisi" (Daimî Elçi) göndermeyi uygun bulmuştur. Onu, "İkamet Elçilikleri" (Daimî Elçilikler) açmaya zorlayan sebepler arasında, Osmanlı istihbaratının yetersizliğini, Rum olan Eflâk ve Buğdan beyleri ile Divân-ı Hümâyün tercümanlarının özellikle Rus nüfuzu altında bulunmalarını, bu sebeple Bâbü'lî'nin ve padişahın kendilerine olan güvenin sarsılmış bulunmasını sayabiliriz. İkamet Elçileri, Avrupa'da üç yıl kalacaklar, bu sürenin sonunda yurda dönünce yerlerine başkaları gidecekti. Bunlar beraberlerinde, Rum tercümanlardan başka, Sır Kâtibi (Baş Kâtip) ve Maiyyet Memuru (Sefaret Ataşesi veya Kâtibi) sıfatıyla Müslüman görevliler de götürecektlerdi. 1793 yılından itibaren İngiltere, Fransa, Prusya ve Avusturya'ya İkamet Elçileri tayin edilmiştir.

Böylece, Osmanlı devletinde istihbarat temininde yeni bir dönem açılmış oluyordu.

1797 yılında Viyana'ya İkamet Elçisi olarak tayin edilen İbrahim Afif Efendinin ilk faaliyeti, Napoleon Bonaparte'ın Avusturya ile 17 Ekim 1797 tarihinde imzaladığı Campo-Formio Barış Antlaşması'nı Bâbü'lî'ye bildirmesi olmuştur. İbrahim Afif Efendi, İstanbul'da Fransa hesabına gizli faaliyetlerde bulunan İspanya maslahatgüzarı Bouligny'nin görevinden uzaklaştırılmasında da aracılık yapmıştır.

XVIII. yüzyılda, elçilere “onurlu bir ajan” gözüyle bakılmaktaydı. Elçilere düşen en önemli görev, buldukları ülkeler hakkında mümkün olduğu kadar fazla bilgi toplayabilmeleriydi. Bu yüzyılda, elçilerin hırsızlık ve ajanlık yapımları ve rüşvet almaları da olağan karşılanılmaktaydı.

4. XIX.-XX. Yüzyıllar (1801-1918)

a. İkamet Elçiliklerinin Yeniden Açılması:

Osmanlı devletinde İkamet Elçiliklerinin diplomatik çalışmaları beklenildiği ölçüde verimli olmamıştır. Başarısızlığın sebepleri, seçilen şahısların çoğunun siyasî tecrübelerinin bulunmaması ve yabancı dil bilmemeleri sebebiyle çoğu ajan olan Rum tercümanlardan faydalanmalarıdır. Bu yüzden, en gizli sırlar yabancı devletlerin Hariciye nazırlıklarına sızıyor ve Osmanlı elçileri faaliyetlerinde teşebbüs imkân-

larını kaybediyorlardı. Nitekim, Londra, Viyana ve Berlin Elçilikleri, 1800 yılından itibaren maslâhatgüzarlar ile yürütülmüştür. Avrupa'nın belli başlı devlet merkezlerindeki Daimi Elçilikler, Rum maslâhatgüzaların kasten

.....
: XVIII. yüzyılda,
: elçilere “onurlu bir
: ajan” gözüyle
: bakılmaktaydı.
:

yanlış bilgi vermelerinin anlaşılması üzerine Padişah II. Mahmud (1808-1839) tarafından 1821 yılında geçici olarak kapatılmıştır. Bununla birlikte, İkamet Elçilikleri Osmanlı İmparatorluğu'nun Batılılaşmasında etkili olmuştur. Bu sayede, Bâbiâli, devletler arası diplomasi usullerini ve elçiliklerde görevli Müslüman memurlar da yabancı dil öğrenmişlerdir. II. Mahmud'un saltanatının son yıllarında, 1834 yılında İkamet Elçilikleri yeniden kurulduğu zaman, hiç şüphesiz 40 yıl önce III. Selim'in giriştiği tecrübeden faydalanılmış ve bu yeni teşebbüs günümüze kadar aralıksız devam etmiştir.

XIX. yüzyılda ayrılıkçı hareketlerin başlamasıyla birlikte “Tebdil” gezenlerin sayısı da artmıştır. “Tebdil Gezmek”, yani bir hüviyete bürünerek bilgi toplamak çok eski zamanlardan beri görülmektedir. “Tebdil”, ajan anlamında kullanılan bir tâbirdir. Tebdil ajanları, bütün imparatorluk sathında yaptıkları inceleme ve araştırma seyahatleri sonunda hazırladıkları raporları merkeze gönderirlerdi.

b. Sultan Abdülmecid ve Cinivis Efendi:

Osmanlı devletinde Kontr Espiyonaj (Espiyonaja Karşı Koyma) çalışmalarının da tek merkezden yürütülmediği bilinmekle beraber,

ortaya çıkan şüpheler karşısında gereken tedbirlerin alınmasına merkezin önem verdiği görülmektedir. Bir belgede, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yabancı ajanların karışıklık çıkardıklarına işaret edilmekte ve bunların önlenmesine dair Reis-ül-Küttâbın dikkati çekilmektedir.

Yabancı ajanların faaliyetlerinin yoğunlaştığı XIX. yüzyıl ortalarında, Sultan Abdülmecid (1839-1861) döneminde, İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Stratford Canning'in Sadrazam Mustafa Reşid Paşaya telkinleriyle, Balkanlardaki muhtemel ayaklanmaları gözlemek amacıyla Fransız gizli polis teşkilâtı örnek alınarak modern tarzda gizli bir teşkilâtın kurulduğu ve başına da Rum asıllı Cinivis Efendinin getirildiği, ancak bu teşkilâttan beklenen faydanın sağlanamadığı, önce kapatıldığı, bilâhare Sultan Abdülaziz (1861-1876) döneminde 1863 yılında tekrar açıldığı, bu defa da teşkilâtın başına büyük sayıda bir Katolik Ermeni grubunun girişimiyle ve bazı başka nedenlerle Baron C... adlı birinin getirildiği, bunun da ülke aleyhine faaliyette bulunduğu ve bu sebeple görevine son verildiği, II. Abdülhamid'in (1876-1909) özel doktoru Rum asıllı Mavroyani Paşa tarafından iddia edilmektedir.

Mavroyani Paşa, Fransa'da imzasız olarak yayınlanan "Türk Gizli Polisi" adlı kitabında, Osmanlı devletinde gizli polisin nasıl kurulduğunu anlatmaktadır. Bu imzasız 52 sayfalık kitabın Mavroyani Paşaya ait olduğu, İstanbul'daki Fransız Hastahanesi eski Baş Cerrahı Dr. Edmond Lady tarafından 7 Kasım 1900 tarihinde Fransa Millî Kütüphanesi Müdürü'ne yazılan mektupta belirtilmekte ve Mavroyani Paşanın bu kitabı II. Abdülhamid'in isteği üzerine yazdığını iddia etmektedir. Abdülhamid'in bir hatt-ı hümayunu ile Eflâk Voyvodası olarak tayin edilen Mavroyani Paşa, bilâhare bir tertiple idam edilmiştir. Mavroyani Paşa da acaba saraya yerleştirilmiş bir ikili ajan mıydı?

c. II. Abdülhamid ve Yıldız İstihbarat Teşkilâtı (1880-1908)

XIX. yüzyılın sonlarına doğru devlet istihbaratı geliştirilmiş, ancak özel çıkarlara hizmet alan bir araç hâline getirilmiştir. II. Abdülhamid devrinde, yaşanan iç ve dış olaylar, Abdülhamid'i Yıldız İstihbarat Teşkilâtını kurmaya sevk etmiştir. Bir rivayete göre, II. Abdülhamid bu azametli istihbarat teşkilâtını bir Alman uzmanın yardımı ile kurmuştur. Hatıratında bu teşkilâta neden lüzum gördüğünü şöyle anlatmaktadır:

"Padişah, tebaasının ne düşündüğünü, ne gibi şikayetleri olduğunu bir taraftan kendi valilerinden, kadılarından hükümet marifetiyle haberdar olur, bir taraftan da memâlikin (memleketin) etraf-ı erbaasından (dört bucağından), oralara yayılmış tekkelerin şeyhlerinden, dervişlerinden malûmat (haberler) toplar, buna göre memleketi idare

eder. Ceddin Sultan Mahmud (II. Mahmud), bunlara seyyah (gezgin) dervişleri de ilâve ederek istihbaratı tevsi etmişti (genişletmişti).

Ben tahta çıktığım zaman vaziyet (durum) böyleydi ve böyle devam ediyordu.

Bir gün Londra Sefiri Musurus Paşadan, eski Sadrazam ve Serasker Hüseyin Avni Paşanın İngilizlerden para aldığını öğrendim. Padişah namına (adına) devleti idare eden bir Sadrazam kendi devletine ihanet ediyor ise, istihbaratı da elbette ki mantığına uygun geldiği şekilde Saraya bildirirdi. Şüpheyeye düştüm, müteessir oldum. İşte bu günlerde Mahmud (Celâleddin) Paşa bana geldi ve Jön Türkler'den bazıları hakkında malumat (haberler) getirdi. Bu haberler mühimdi. Kendisine bunları nasıl öğrendiğini sordum. Hususi (özel) bir İstihbarat Teşkilâtı kurmuş, bazı eşhasın (kimselerin) yakınlarını para ile elde etmişti. Bu kimseler, görüp işittiklerini haber veriyorlar, o da bunları ehemmiyetlerine (önemlerine) göre kıymetlendiriyordu.

İsterse kardeşimin kocası olsun, devletin bir parçasının devletten gizli bir istihbarat kurması doğru olamazdı. Kendisine bu teşkilâtı hemen bana devretmesini ve ba-de-mâ (bundan sonra) bu işlerle uğraşmamasını söyledim. Teşkilâtı bana devretti; ama, bundan çok muğber oldu (alındı).

Yabancı devletler kendi âmâline (emellerine) hizmet edecek kimseleri ve zirve sadrazam mertebesine kadar çıkarabilmişlerse, devlet emniyet içinde olamazdı. Doğrudan doğruya şahsıma merbût (bağlı) bir İstihbarat Teşkilâtı kurmaya, bu düşünce ile karar verdim. İşte düşmanlarımın jurnalcılık dedikleri teşkilât budur."

II. Abdülhamid, kendisinin kurduğu ve yönettiği istihbarat teşkilâtına, esas itibarıyla vatandaşı değil, hazineden maaş aldıkları halde devlete ihanet edenleri tanımak ve izlemek için ihtiyaç olduğunu da belirtmektedir.

Yıldız İstihbarat Teşkilâtı'nda II. Abdülhamid'in şahsen güvenini kazanmış olan kişiler iş başına getirilmişti. Ajanlar içinde her rütbeden ve her seviyeden isim yapmış veya yapmamış kimseler vardı. Teşkilâtta generaller, amiraller, valiler, hâkimler, profesörler, doktorlar, öğretmenler, gazeteciler ve başka meslek sahipleri olmak üzere 990 ajanın yer aldığı ve 23 ajan merkezinin bulunduğu görülmektedir. Resmi ajanların dikkatlerini en çok teksif ettikleri şahıslar sadrazamlardı. Abdülhamid'in saltanatının ikinci yarısında ajan korkusundan, insanlar üçüncü bir kişinin bulunduğu yerlerde konuşamaz hâle gelmişler ve Avrupa'ya kaçanların sayısı artmıştır. II. Abdülhamid, istihbarat teşkilâtını genel ve askeri istihbaratın aleyhine olarak geliştirmiştir.

Teşkilâtın ordu üzerinde de son derece etkinliği bulunmaktaydı. Onun, teşkilât kadrosundan beklediği aslında, kendi tahtına yönelik komploları ortaya çıkarmaktı. Abdülhamid'in bu yolda yürüttüğü operasyonlar, sadece imparatorluğun dört bir yanında yapılmamış, Avrupa'da kendisine karşı gruplaşanların bulunduğu Paris, Londra, Brüksel, Cenevre ve Kahire gibi şehirleri de kapsamıştır. Yıldız İstihbarat Teşkilâtı, iç istihbarat faaliyetlerindeki başarılarının yanında, Balkanlardaki azınlık isyanlarında da önemli başarılar sağlayarak en gizli örgütlerin içine de sızabilmiştir. İngiliz gizli servisinin ajanı olan Türkolog Prof. Arminius Vambery, aynı zamanda II. Abdülhamid'in İngiltere nezdindeki ajanıydı.

İmparatorluğu 30 yıl istibdatla yöneten Abdülhamid'in sevmediği üç okul vardı: Harbiye, Tıbbiye ve Mülkiye. Bu üç okul sıkı bir takip ve teftişe rağmen hürriyet ve meşrutiyet fikirlerini yaymaktaydı. Özellikle Makedonya'daki genç subaylar arasında ittihatçılık fikri taraftar toplamıştı. Nitekim, istibdadı yıkan topluluk da buradan çıkacaktır. Abdülhamid'e karşı Paris'te Jön Türkler tarafından 1889'da kurulan İttihad ve Terâkkî Cemiyeti, 1906'da Selânik'te 3. Ordu subaylarının kurduğu Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile 1907'de birleşecek, böylece asker-sivil karışımı ortaya çıkan örgüt, Abdülhamid'den 1877'de ortadan kaldırılan anayasanın yürürlüğe konmasını isteyecekti. Yönetime karşı Makedonya'da başlatılan hareket sonunda, 23 Temmuz 1908 tarihinde II. Meşrutiyet ilân edilecek, istibdat rejimine son verilecektir.

İttihad ve Terâkkî, ihtilâlden hemen sonra saray çevresindeki grubu ve istihbarat teşkilâtını ortadan kaldırmak için harekete geçmiştir. Meşrutiyet'in ilânından bir hafta sonra, Meclis-i Vükelâ (Bakanlar Kurulu)'nın teşkilâtın kaldırılması ile ilgili 29 Temmuz 1908 tarihli mazbatası (kararnâmesi) paralelinde, 30 Temmuz 1908 tarihinde açıklanan iradeye uygun olarak Yıldız İstihbarat Teşkilâtı'nın faaliyetine son verilmiştir.

31 Mart 1909 tarihinde İstanbul'da patlak veren irtica hareketinin baş sorumlusu olarak görülen II. Abdülhamid, Meclis-i Umumi-i Milli'nin Kararnâmesi gereği 27 Nisan 1909 tarihinde tahttan indirilerek yerine V. Mehmed Reşad (1909-1918) geçirildi. Abdülhamid'in hallinden sonra Yıldız İstihbarat Teşkilâtı'na ait olan yüzbinlerce rapor (jurnal) saraydan alınarak, ittihad ve Terâkkî'nin önde gelenlerinin teklif ve kararları doğrultusunda Harbiye Nezareti'nin avlusunda yakılmıştır.

İttihad ve Terakki artık eskisinden daha güçlü bir duruma geçmiştir. Giderek hükümeti doğrudan ele alacak, Ekim 1909'da siyasi parti haline gelecek, altı aylık kısa bir dönem (17 Temmuz 1912-23 Ocak 1913) hariç, Birinci Dünya Savaşı'nın (1914-1918) sonuna kadar iktidarda kalacaktır.

ç. Enver Paşa ve Teşkilât-ı Mahsûsa (1913-1918):

XIX. yüzyıl sonlarında, Osmanlı devletine karşı ayrılıkçı hareketlerin yoğunluk kazanması ve isyanların genişlemesi, istihbarat ve espionaj çabalarını da artırmıştır. Büyük devletlerin istihbarat servislerinin kozmopolit olan İstanbul ve İzmir gibi şehirlerde faaliyet göstermeleri, Arap yarımadası gibi gerek coğrafi konumu ve gerekse dinî farklılıklar gösteren yerlerden daha kolay olmuştur. Yabancı servis ajanları mühendis, arkeolog, böcek koleksiyoncuları, kuş meraklıları ve tüccar kisvesi altında istihbarat faaliyetlerini yürütüyorlardı.

Balkan Savaşı'nın (1912-1913) sonuna kadar, Osmanlı devletinde geniş olarak istihbarat yapan gizli bir teşkilâta rastlanılmamaktadır. Balkan Savaşı'nın getirdiği kötü sonuçlardan sonra, Osmanlı İmparatorluğu gibi üç kıtaya hükmetmiş, çeşitli ırk ve mezhepte çeşitli milletleri idare etmiş bir devlet için gizli modern bir istihbarat teşkilâtına mutlak surette ihtiyaç olduğu artık anlaşılmıştır. İngilizlerin meşhur "Intelligence Service"i gibi, Osmanlı devletinin de çeşitli ülkelerde propaganda yapmak, Osmanlı sınırları dışında kalan veya bu sınırların dışına çıkma tehlikesi taşıyan Türk ve Müslümanlar'ın ağırlıkta olduğu bölgelerde örgütlenmek, bilgi toplamak (istihbarat), askeri sızma ele geçirmek, düşmana karşı gerilla mücadelesini örgütlemek, ordunun görevini kolaylaştırmak, Panislâmizm ve Pantürkizm ideolojilerini gerçekleştirmek gibi bin takım meselelerin hâllini isteyen bir istihbarat teşkilâtına sahip olma zarureti düşünen Enver Paşa olmuştur. İşte bu amaçla Harbiye Nazırı Enver Paşa tarafından kurulan istihbarat teşkilâtına "Teşkilât-ı Mahsûsa" veya "Umûr-u Şarkıyye Dairesi" adı verilmiştir.

Teşkilât-ı Mahsûsanın kuruluşu ile ilgili çeşitli tarihler verilmektedir. ATASE arşiv belgelerine göre yapılan bir çalışmada, teşkilâtın 30 Kasım 1913 tarihinde resmî olarak kurulduğu anlaşılmaktadır. Teşkilâtın ilk Başkanının Kurmay Binbaşı (bilahare Yarbay) Süleyman Askeri Bey (30 Kasım 1913-14 Nisan 1915), ikinci Başkanının Ali Bey Başhampa (24 Mayıs 1915-31 Ekim 1918) ve son başkanının da Hüsamettin (Ertürk) Bey (5 Aralık 1918-?) olduğu bilinmektedir.

Teşkilat-ı Mahsûsa, Avrupa tarzında bir örgüttü. Teşkilât, nevi şahsına münhasır bir kuruluş olarak karşımıza çıkmaktadır. Örgüt, direkt olarak Osmanlı Harbiye Nezareti'ne bağlı idi ve üyelerinin ifadelerine göre, özel bir şifresi bulunmuyordu.

Teşkilâtın genel merkezi, Tercüme ve Telif Şubesi; Hindistan, Mısır, Afganistan, Arabistan Şubesi; Şark Şubesi, Rumeli Şubesi, Afrikayı-Şarkî ve Afrikayı-Garbi Sevkiyat, Umur-u Tanzimiyye, Muamehit-ı Zatiye,

Kurye Şubesi; Evrak ve Dosya Şubesi ile Muhasebe Şubesi olmak üzere 7 Şube'den ve bu şubelere bağlı olan 21 masadan meydana gelmişti. Bu masaların başında genellikle yedek subaylar, Teğmen, Üsteğmen ve yüzbaşılar bulunmaktaydı. En yüksek rütbeli subay, yarbay rütbesinde bulunuyordu. Teşkilâtın kadroları ise, istihbarat tecrübesinden yoksun sivil ve askerî şahıslardan oluşuyordu.

Teşkilât-ı Mahsûsa tarafından, özellikle Kafkasya ve Yakın Doğu'da görev yapan ve gerilla tipi bir çalışma yöntemini benimsemiş küçük askerî birlikler (Müfrezeler), çeteler ve taburlar kurulmuştur. Orta Doğu'daki eylemlerin içerisinde dikkati çekenler, propaganda yapmak üzere Bingazi'ye gönderilen Bingazi Milletvekili Yusuf Şetvan Bey ile Şeyh Esseyid Şerif Ahmed Es-Sünusi'nin bir Alman denizaltısı ile İstanbul'a kaçırılması ve İngiliz ajanı Lawrens'e karşı girişilen hareketlerdi.

Kafkasya bölgesi, Orta Asya seferlerinin atlama tahtası olarak Teşkilât-ı Mahsûsa'yı fazlasıyla ilgilendirmiştir. Kafkasya seferleri Trabzon'dan yönetilmiştir. Trabzon, Hopa ve Artvin kıyılarından Kafkasya içlerine denizden ajanlar sokularak, Rusların askerî durumu öğrenildiği gibi, buralarda eylemler yapılarak, Osmanlı ordusu oraya girdiği zaman yardımcı olacak geniş bir teşkilât kurulmuştur.

Teşkilâtın Orta Asya'ya yönelik faaliyetlerinin en önemlisi, Rauf (Orbay) Bey ile Ömer Naci Beyin gerçekleştirdikleri İran seferidir. Rauf Bey, İran üzerinden Afganistan ve Hindistan'a kadar uzanarak buralarda İngilizlere karşı karışıklık çıkartma görevini üstlenmiştir. Ancak, bu grubun harekâtı Almanlar tarafından engellenmiş, Rauf Beye geri dönme emri verilmiştir. Rauf Beyin geri dönerken İran'da bıraktığı müfreze Afganistan'a girmiş, bazı elemanları Hindistan'a giderek buralarda küçük çaplı eylemler gerçekleştirmişlerdir. Meselâ, Kuşçubaşı Eşref ve kardeşi Selim Sami Bey, İngiltere'ye karşı İslâm Birliği adına şiddetli bir propaganda kampanyası başlatmak, eğer mümkün olursa bu kampanyayı Orta Asya'da Ruslar'a karşı da yürütmek ve ayaklanmalar çıkarmak için Hindistan'a gittiler. Bunlar Bombay'a gitmek üzere yolda iken, Birinci Dünya Savaşı başladı. Enver Paşadan emir alan Kuşçubaşı Eşref hemen İstanbul'a döndü. Selim Sami ve dört arkadaşı Hindistan'da kalarak göreve başladılar, daha sonra da Türkistan'a gittiler. Kuşçubaşı Eşref de, bilâhare teşkilâtın Arabistan'daki bölge sorumluluğuna getirilmiştir.

Ömer Naci Bey kumandasındaki gönüllü birlikleri ise, 12 ocak 1915 tarihinde Tebriz'e girmişler ve Ahraz'a ulaşarak petrol boru hatlarını tahrip etmişlerdir.

Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Makedonya ve Trakya bölgelerinde de Sırp'lara ve Yunanlılara karşı istihbarî nitelikli faaliyetleri ve önemli

eylemleri olmuştur. Teşkilâtın kurucuları arasında yer alan subaylar tarafından 1913 yılında Batı Trakya Türk Cumhuriyeti'nin kurulması ve Kuşçubaşı Eşref Beyin Şubat 1915'de Mısır'da kanal bölgesindeki eylemleri, kayda değerdir.

Birinci Dünya Savaşı (1914-1918), Osmanlı İmparatorluğu için 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi ile resmen sona erdi. Özellikle İngilizlerin, Afrika'da ve Orta Doğu'da kendilerine karşı şiddetli bir mücadele yürüten Teşkilât-ı Mahsûsa'yı cezalandıracakları beklenen bir durumdu. Bu sebeple, onlardan önce harekete geçerek Teşkilâtı en az zarara uğramasını sağlayacak biçimde yeniden örgütlemek gerekiyordu. İşte, İttihad ve Terâkkî hükümetinin ileri gelenleri mütareke görüşmelerinin yapıldığı günlerde Teşkilât-ı Mahsûsa'nın geleceği hakkında kararlar almayı kararlaştırmışlardı. Mütareke'den az sonra, 5 Aralık 1918 tarihinde teşkilâtın başına getirilecek olan Hüsamettin (Ertürk) Bey, İttihad ve Terâkkî'nin üst düzey yöneticilerinin İstanbul'u terk etmelerinden birkaç gün önce Enver Paşanın Kuruçeşme'deki yalısında gerçekleştiğini belirttiği bir görüşmede, Enver Paşanın konuya ilişkin talimatını şöyle nakletmektedir:

"Şimdiye kadar vekâleten bakmakta olduğun Teşkilat-ı Mahsûsa'ya bundan sonra riyâset edeceksiniz. . . Teşkilât-ı Mahsûsayı resmen lağvedeceksiniz, fakat hakikatte bu teşkilât asla ortadan kalkmayacaktır. . . Teşkilât-ı Mahsûsanın bundan sonraki ismi 'Umum Alem-i İslam İhtilâl Teşkilâtı' olacaktır. Muhaberelerimiz hep bu titr üzerine cereyan edecektir. Siz Türkiye'de bu teşkilâtın İstanbul Şubesi Reisisiniz. O'nu kuran benim, sizi seçen benim, yakında bu teşkilâtın heyet-i merkeziyesi Berlin' de toplanacaktır."

Enver Paşanın Hüsamettin (Ertürk) Beye adını verdiği yeni örgütün yurt içinde herhangi bir çalışması olmadı. Enver Paşa ve arkadaşlarının bir Alman denizaltısı ile yurt dışına çıkmalarına müteakip, Bahriye Nâzırı Müşir İzzet Paşanın isteği doğrultusunda Teşkilât-ı Mahsûsa, Hüsamettin (Ertürk) Bey tarafından tasfiye edildi; ancak, teşkilâtın depolarındaki silâhlar ve cephane saklanarak, Anadolu'ya sevki için çareler aranmaya başlanmıştı.